

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ЄРЕМЕНКО ДЕНИС ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 339.137.2:631.115.1

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ**

08.00.04 «Економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)»

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у Національному університеті біоресурсів і природокористування України

Науковий консультант

доктор економічних наук, професор
Збарський Василь Кузьмич,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
професор кафедри маркетингу
та міжнародної торгівлі

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
Кропивко Максим Михайлович,
Національна академія аграрних наук України,
заступник академіка-секретаря
Відділення аграрної економіки
та продовольства

доктор економічних наук, професор
Свиноус Іван Вікторович,
Білоцерківський національний
аграрний університет,
завідувач кафедри обліку і оподаткування

доктор економічних наук, професор
Шульський Микола Григорович,
Львівський національний
університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького,
завідувач кафедри менеджменту

Захист відбудеться «29» листопада 2019 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.004.01 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, навчальний корпус № 3, кімната 301

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а

Автореферат розіслано «25» жовтня 2019 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. П. Гоголя

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Специфіка конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств за сучасних умов обумовлюється сукупністю чинників, що впливають із соціально-економічної сутності цього суб'єкта аграрного підприємництва, особливостей становлення та механізму інтеграції в систему підприємницького середовища. Необхідно відзначити, що, незважаючи на соціально-економічну роль, яку відіграє вітчизняне фермерство на сучасному етапі розвитку сільського господарства, функціонування малих форм аграрного підприємництва відбувається в умовах самовиживання.

Теоретичні засади забезпечення конкурентоспроможності підприємства, динамічної ефективності господарювання, теорії конкуренції ґрунтовно висвітлено в роботах зарубіжних учених: М. Портера, Й. Шумпетера, Д. Рікардо, А. Сміта, М. Кондратьєва, Дж. Хікса, А. Чандлера, А. Хоскінга та ін. Різні аспекти формування конкурентоспроможності регіонів, процеси диференціації локальних та регіональних територіальних таксономічних одиниць, зокрема сільських територіальних громад, досліджували вітчизняні вчені В. Дієсперов, М. Кропивко, М. Малік, О. Шпикуляк, І. Ропотан та ін.

Концептуальні засади інституційного та інфраструктурного забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств України розкрито у працях В. Горьового, В. Збарського, В. Заяця, М. Ільчука, С. Кальченко, С. Кваші, Д. Легези, Ю. Лузана, П. Макаренка, Л. Молдаван, Л. Михайлової, Ю. Нестерчук, С. Нестеренко, О. Павлова, К. Пріб. Дослідженню актуальних питань використання ресурсного потенціалу фермерських господарств, формування державної стратегії їх розвитку й адаптації вітчизняного аграрного сектору до вимог ЄС, вирішення проблеми продовольчої безпеки країни та її регіонів присвячено наукові праці українських вчених, зокрема І. Баланюка, О. Бородіної, М. Лендел, Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка, В. Россохи, М. Пугачова, П. Саблука, М. Сахацького, І. Свиноуса, М. Ступеня, М. Федорова, М. Хвесика, Г. Черевка, О. Шпичака, М. Шульського, В. Юрчишина та ін.

Напрацювання вчених мають велике науково-практичне значення, оскільки формують теоретико-методологічну основу подальших наукових пошуків, детально відображають окремі управлінські аспекти забезпечення процесів конкурентоспроможності фермерських господарств.

Проте багато питань, пов'язаних із формуванням механізму забезпечення конкурентоспроможності, зокрема на основі кластерних підходів, визначення основних перспективних напрямів та інституційного обґрунтування реалізації процесів інтеграції та кооперування господарств на засадах інноваційного розвитку, залишаються невирішеними, що обумовило необхідність подальших поглиблених досліджень та вибір теми дисертації, визначення її мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України

за темою: «Проблеми забезпечення конкурентоспроможності організаційно-правових форм господарювання на селі» (номер державної реєстрації 0112U00343) і Таврійського державного агротехнологічного університету за темою: «Науково-методологічні засади обліково-аналітичного та фінансово-інвестиційного забезпечення сталого розвитку суб'єктів господарювання» (номер державної реєстрації 0116U002741), у межах яких автором розроблено пропозиції щодо формування організаційно-економічного механізму зростання конкурентоспроможності фермерських господарств.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження – розроблення й обґрунтування теоретико-методологічних положень та науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств.

Для досягнення визначеної мети у роботі поставлено та вирішено такі завдання:

- узагальнити теоретичні засади функціонування фермерських господарств у системі аграрного підприємництва та виявити чинники, що забезпечують їхню конкурентоспроможність;
- проаналізувати специфіку становлення та розвитку вітчизняного фермерства як соціально-економічного явища з позиції інституційного підходу;
- дослідити сучасні особливості світової практики забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств;
- обґрунтувати методологічні засади оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств;
- розробити методичні підходи щодо оцінки рівня конкурентоспроможності фермерського господарства як соціально-економічного утворення;
- проаналізувати сучасний стан та регіональні особливості розвитку фермерських господарств;
- здійснити оцінку ступеня диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств та визначити чинники, що на неї впливають;
- розкрити особливості ресурсного забезпечення конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств;
- визначити рівень ефективності виробництва конкурентоспроможної продукції;
- обґрунтувати концептуальні засади забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств;
- визначити основні напрями державної політики забезпечення конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств;
- розробити рекомендації щодо підвищення рівня використання наявного ресурсного потенціалу фермерських господарств;
- визначити напрями взаємовигідної співпраці фермерських господарств із регіональними науковими центрами;
- обґрунтувати перспективи розвитку обслуговуючої сільсько-господарської кооперації на базі фермерських господарств;

– обґрунтувати основні напрями підвищення ефективності діяльності персоналу фермерських господарств;

– визначити концептуальні засади забезпечення конкурентоспроможного розвитку фермерства в системі сільських територій.

Об'єкт дослідження – комплекс економічних процесів та організаційних умов забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методичних та практичних засад забезпечення розвитку конкурентоспроможності фермерських господарств.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною базою дослідження є діалектичний метод пізнання, системно-структурний аналіз економічних процесів і явищ та фундаментальні положення економічної теорії, наукові праці й розробки автора.

У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, а саме: абстрактно-логічний – для виявлення сутності конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств та узагальнення теоретичних засад функціонування сільськогосподарських підприємств сімейного типу; монографічний – під час вивчення поглядів науковців на проблеми розвитку фермерства, а також закордонного досвіду державної політики у сфері малого аграрного бізнесу; балансовий – для визначення характеру впливу результатів аграрного виробництва на рівень добробуту сільської родини; *SWOT*-аналіз – з метою виявлення сильних і слабких сторін державних програм розвитку фермерських господарств; математичне та когнітивне моделювання – у процесі розроблення та обґрунтування шляхів оптимізації використання ресурсного потенціалу на рівні окремих фермерських господарств.

Інформаційною базою дослідження слугували: законодавчі та нормативні акти України, матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби статистики України, звітність Головних управлінь статистики в Запорізькій, Київській та Черкаській областях, наукові праці іноземних і вітчизняних дослідників, дані економічної звітності фермерських господарств Запорізької області, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні й розробленні теоретичних і методичних положень та практичних рекомендацій, які в сукупності вирішують важливу наукову проблему – забезпечення конкурентоспроможного функціонування вітчизняних фермерських господарств.

Основними результатами дослідження, які характеризують наукову новизну і виносяться на захист, є такі:

вперше:

– обґрунтовано концептуальні засади конкурентоспроможності фермерських господарств України, в основі яких селозберігаюча модель сільського розвитку, що враховує національну інституціональну базовість сільських поселень і традицій. Базуючись на ідеї селозберігаючої моделі

аграрного устрою, розроблено стратегічні пріоритети розвитку селянських фермерських господарств на період до 2025 року з відповідними індикаторами та їх цільовими значеннями за соціальним, економічним та екологічним векторами;

– обґрунтовано необхідність створення системи кадрового забезпечення фермерських господарств як невід’ємної складової їхнього конкурентоспроможного функціонування. Доведено вплив освітнього рівня голів селянських господарств на результативність їхньої діяльності. Запропоновано напрями підвищення кваліфікаційного рівня персоналу фермерських господарств, які включають компетентнісну диференціацію у процесі підготовки працівників за напрямками «Менеджер» і «Працівник»;

удосконалено:

– методичні підходи до обґрунтування теоретичних засад конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств, виходячи з подвійної інституційної природи, визначено їх сутність і потенційні результати реалізації, що передбачають органічне поєднання соціальної та економічної складових;

– наукові підходи до вивчення особливостей розвитку фермерських господарств як суб’єктів підприємницької діяльності з позицій інституційного підходу. Специфіка становлення вітчизняного фермерства обумовила інтеграцію інститутів «сім’я» та «підприємництво» як його базових складових;

– методику оцінки конкурентоспроможності фермерського господарства за функціональними, поведінковими та структурними характеристиками, яка, на відміну від наявних, ґрунтується на теорії конкуренції, що дає змогу врахувати поточний стан сімейно-трудової природи фермерства та передбачає забезпечення потенційного рівня доходів членів. З цією метою запропоновано концептуальні положення діяльності фермерських господарств за критерієм економічної поведінки, що на відміну від поширених підходів, передбачає оцінювання їх конкурентоспроможності за кількісними параметрами та специфікою реалізації функцій;

– науково-концептуальні засади державної політики забезпечення конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств шляхом підвищення рівня використання людських ресурсів, підвищення рівня міжгосподарських зв’язків, посилення співпраці між представниками вітчизняного фермерства та регіональними науковими центрами, що сприятиме врахуванню регіональних особливостей розвитку регіону та галузевої диференціації;

– напрями конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств у системі сільських територій з позицій людиноцентризму, що передбачає ведення ними економічної діяльності на засадах сталого розвитку;

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи до обґрунтування конкурентної стратегії за допомогою моделювання сільськогосподарського виробництва у фермерських господарствах з урахуванням оптимізації використання ресурсного потенціалу та диверсифікації економічної діяльності, що передбачає підвищення рівня

диверсифікації, пошук нових галузевих напрямів, переорієнтацію на реалізацію кінцевої продукції, а також забезпечення зростання рівня доходів членів-власників фермерського господарства, що дозволяє забезпечити його функціонування як економічної та соціальної одиниці;

– методичні та практичні аспекти процесу диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств, які передбачають розробку стратегії на основі аналізу сучасного рівня диверсифікації та визначення обумовлюючих його чинників;

– науково обґрунтований моніторинг рівня ефективності економічної діяльності фермерських господарств, що передбачає виявлення взаємозалежності між характером використання земельних і трудових ресурсів, організацією збутової діяльності та кінцевими результативними показниками функціонування підприємницької структури;

– наукові підходи щодо вивчення специфіки ресурсного забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств, дослідження впливу організаційно-економічних умов на характер використання технічних засобів; з'ясовано сучасний рівень використання ресурсного потенціалу в системі фермерських господарств, що дало змогу встановити: жорстку конкуренцію між аграрними формуваннями за земельні ресурси; нечітку персоніфікацію суперництва між сільськогосподарськими товаровиробниками; наслідки видової конкуренції в сільському господарстві;

– обґрунтування напрямів розвитку обслуговуючої кооперації на базі фермерських господарств як способу забезпечення експортоорієнтованої економічної діяльності шляхом ефективного використання матеріально-технічної бази, сервісно-збутової інфраструктури та логістики в умовах розвитку інтеграційних процесів і глобалізації світогосподарської системи, що сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності фермерських господарств, прискорює процес їхньої інституціоналізації, підвищує їх значення як складової аграрного підприємництва;

– наукові підходи щодо вивчення сучасних особливостей конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств, що передбачає наявність чіткого взаємозв'язку між рівнем товарності, характером ресурсного забезпечення та загальною ефективністю діяльності;

– світовий досвід забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств, враховуючи специфіку умов національної економічної моделі та наявність спільних проблем розвитку системи малого аграрного підприємництва для країн із постадміністративною економікою;

– наукові підходи щодо вивчення сучасного стану та регіональних особливостей функціонування фермерських господарств, враховуючи організаційно-економічні та природно-кліматичні умови економічної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва;

– обґрунтування напрямів державної політики забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств з урахуванням необхідності оптимізації системи організаційно-економічних і майнових

відносин, а також розрахунку нормативів потреб фермерських господарств у капітальних інвестиціях у різних галузевих напрямках.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формулюванні й обґрунтуванні науково-теоретичних положень, висновків та пропозицій у формі методичних розробок та практичних рекомендацій.

Розробки автора щодо обґрунтування шляхів забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору та параметрів розвитку фермерських господарств прийнято до впровадження відділом освіти та кадрового забезпечення АПК Департаменту науково-освітнього забезпечення та розвитку підприємництва на селі Міністерства аграрної політики та продовольства України при підготовці нормативно-правових документів стосовно формування стратегії розвитку аграрного сектору економіки.

Результати дослідження щодо обґрунтування напрямів конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств прийнято до впровадження Всеукраїнською громадською організацією «Національна асоціація сільсько-господарських дорадчих служб» для подальшого їх практичного використання дорадчими службами цієї громадської організації у процесі трансформації особистих селянських господарств у малі сімейні ферми.

Громадською організацією «Асоціація фермерів і приватних землевласників України» використано рекомендації та пропозиції, які відображено у дисертації, щодо концептуальних засад забезпечення конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств України, що передбачають посилення співпраці між представниками аграрного підприємництва та регіональними науково-навчальними закладами.

Результати наукового дослідження автора, зокрема модель сільсько-господарського обслуговуючого кооперативу на базі фермерських господарств, знайшли своє практичне застосування при розробленні концепції соціально-економічного розвитку сільських територій, що підтверджено Запорізькою обласною аграрною палатою України.

Львівська обласна аграрна палата України засвідчила практичну значущість результатів досліджень автора щодо розроблення моделі ресурсного забезпечення конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств та обґрунтування напрямів їх подальшого розвитку на засадах обслуговуючої сільськогосподарської кооперації.

Запропоновану модель збутового кооперативу використано у практичній діяльності фермерським господарством «Січ» Якимівського району Запорізької області, що дало змогу суттєво підвищити обсяги надходжень від реалізації вирощеної продукції та позитивно вплинуло на загальний рівень доходів членів господарства.

Практичне запровадження розробленої методики оцінки результативності економічної діяльності у фермерському господарстві «САША» Якимівського району Запорізької області сприяло зростанню доходів членів-власників та підвищенню ефективності використання ресурсного потенціалу господарства.

Результати дисертаційного дослідження використовуються Мелітопольською районною державною адміністрацією при розробленні

програми розвитку малого підприємництва, які передбачають інституціоналізацію фермерських господарств з метою забезпечення процесу розбудови сільських територій.

Теоретичні висновки дисертаційного дослідження використовуються в навчально-науковому процесі Національного університету біоресурсів і природокористування України і Таврійського державного агротехнологічного університету під час викладання дисциплін економічного профілю, а саме «Аналіз господарської діяльності», «Економіка домогосподарств» «Макроекономіка», «Менеджмент організацій», «Мікроекономіка», «Оптимізаційні методи і моделі».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено результати досліджень, висновки і пропозиції щодо формування організаційно-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможної діяльності фермерських господарств. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є результатом власних здобутків автора.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та практичні результати досліджень доповідалися та обговорювалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства» (м. Тернопіль, 2016 р.); III Міжнародній науковій конференції «Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва» (м. Тернопіль, 2016 р.); Міжнародному науково-практичному семінарі «Розвиток біоенергетичного потенціалу в сільському господарстві» (м. Київ, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Аграрна політика України в умовах глобальних продовольчих та фінансово-економічних викликів» (м. Київ, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації» (м. Запоріжжя, 2017 р.); науковому семінарі «Трансформаційні перетворення в аграрній сфері за вченням академіка І. І. Лукінова та їх втілення в сучасні умови господарювання» (м. Київ, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економічна модель сучасності: завдання, виклики, перспективи» (м. Ніжин, 2017 р.).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 38 наукових працях, з яких одноосібна монографія, колективна монографія, 17 статей у наукових фахових виданнях України, 8 статей у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, стаття у науковому виданні іншої держави, 10 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 488 сторінок. Робота містить 61 таблицю та 27 рисунків. Список використаних джерел налічує 381 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації, окреслено особистий внесок здобувача.

У першому розділі «**Теоретичні засади конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств**» розглянуто економічну та соціальну сутність фермерських господарств. Обґрунтовано еволюційний характер розвитку сімейних форм вітчизняного аграрного підприємництва. Досліджено специфіку економічної діяльності фермерських господарств як соціально-економічного утворення. Вивчено особливості конкурентоспроможного функціонування фермерів як складової системи підприємницьких відносин.

Специфіка функціонування фермерського господарства обумовлена тим, що сам факт його виникнення як форми аграрного підприємництва означав поєднання декількох інститутів: домогосподарства, сільської родини, фірми (аграрного підприємства), а також, певною мірою, держави, будучи спадкоємцем сільської общини як власника майнових ресурсів, тобто роботодавцем для селян. Домогосподарство, з точки зору інституційного підходу, має такі специфічні властивості: відсутність тотожності між поняттями «сільське домогосподарство», «сільський мешканець» і «сільська родина»; як господарюючий суб'єкт є елементом відповідної соціальної структури; невизначеність є найважливішою характеристикою зовнішніх умов, з якими стикається цей суб'єкт підприємництва; обмеженість можливостей його членів у зборі та обробці інформації; діалектична єдність потреб та можливостей домогосподарства.

Забезпечення конкурентоспроможності (competitiveness – англ.) фермерського господарства залежить від ряду чинників: об'єктивних, які незалежно впливають на підприємство, а також суб'єктивних, що обумовлюються характером управління, організації, цілеспрямованості робіт, які здійснює фермер. Зазначено, що чинники конкурентоспроможності мають внутрішню та зовнішню природу, а також організаційно-економічний, правовий та соціально-інфраструктурний спосіб впливу на ступінь результативності діяльності фермерського господарства (рис. 1).

Доведено, що система забезпечення конкурентоспроможності продукції фермерського господарства має включати такі аспекти: технологічний, організаційний, економічний, соціальний, юридичний і комерційний. І хоча всі вони становлять єдину систему забезпечення конкурентоспроможності продукції, існує певна черговість вирішення питань щодо кожного з аспектів, проте вирішення економічних питань є першочерговим. У роботі визначено основні принципи конкурентоспроможного функціонування фермерського господарства: добровільність утворення та вибору напряму виробництва як базова умова розвитку суб'єкта підприємництва; забезпечення добробуту селянської родини як кінцева мета діяльності; трудова участь членів родини

в господарській діяльності; ведення економічної діяльності на засадах товарного виробництва.

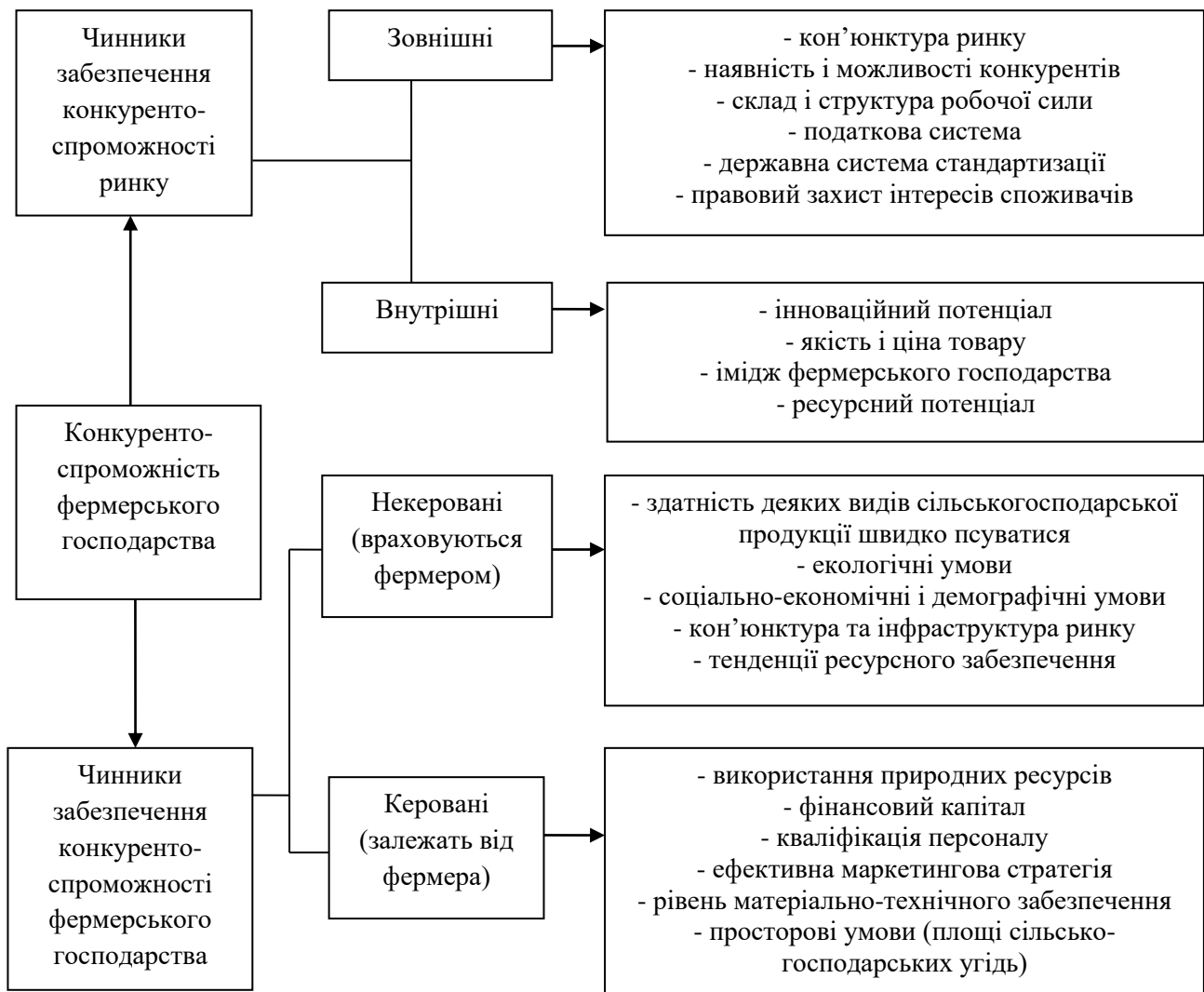

Рис. 1. Система чинників забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств*

Примітка. *Складено автором

Вказані принципи діалектично поєднують підприємницький характер виробничо-господарської діяльності суб'єктів вітчизняного фермерства та їхню внутрішню соціальну природу. Основним виробничим ресурсом, який може бути об'єктом конкурентної боротьби між фермерами, враховуючи низький рівень зайнятості сільського населення, є земельні площі. У процесі трансформації майнових відносин в аграрному секторі на селі сформувався певний прошарок осіб, які отримали земельні ділянки в процесі розпаювання, однак з різних причин їх не обробляють.

Встановлено, що у процесі історичного розвитку еволюційним шляхом сформувалися два різновиди фермерських господарств – приватні та сімейно-трудові господарства. У приватних господарствах більшість робіт виконується найманими працівниками, члени фермерських господарств реалізують керівні функції. Основною метою, критерієм ефективності та головним мотиватором

для продовження та розширення господарської діяльності є обсяг отриманого прибутку. Сімейно-трудова господарства базуються на використанні праці членів селянського домогосподарства із залученням найманої праці як допоміжної робочої сили, їхньою основною метою є забезпечення належного рівня задоволення потреб членів домогосподарства.

За результатами дослідження світового досвіду розвитку малих форм аграрного підприємництва, доведено, що основними напрямками забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств у країнах із ринковою економікою є активізація кооперативного будівництва, диверсифікація господарської діяльності, а також наявність фінансової підтримки з боку держави. Серед головних завдань у процесі забезпечення розвитку фермерства є вирішення питання підготовки кваліфікованих кадрів для системи малого аграрного підприємництва.

У другому розділі **«Методологічні засади оцінки конкурентоспроможності функціонування фермерських господарств»** узагальнено теоретико-методологічні засади конкурентоспроможної діяльності фермерських господарств, розкрито особливості оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва, виходячи із специфіки соціально-економічної природи цієї форми підприємницької діяльності в аграрній сфері.

Обґрунтовано необхідність удосконалення методологічних підходів щодо вивчення характеру вітчизняного фермерства. У процесі дослідження запропоновано методологічні принципи оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств (табл. 1).

Специфіка методики оцінки ступеня конкурентоспроможності фермерських господарств, які функціонують на засадах використання переважно власної праці, обумовлена специфікою мотиваційної системи працівників цієї підприємницької структури, оскільки основною причиною участі в економічній діяльності є не отримання доходів у вигляді заробітної плати, а максимізація грошових надходжень зі зростання добробуту самого господарства і його членів як єдиної соціально-економічної спільноти.

Виходячи із зазначеного, необхідно чітко розмежовувати сутність і принципи діяльності формальних і фактичних фермерських господарств, оскільки саме остання група сільськогосподарських виробників може бути основою розбудови сільських територій і визначальним чинником у процесі збереження вітчизняного села в соціальному, економічному, адміністративному та культурному аспектах.

Доведено важливість здійснення комплексної оцінки рівня конкурентоспроможності фермерського господарства сімейно-трудова типу, а також обґрунтовано необхідність удосконалення методичних підходів щодо обчислення результативності затрат праці членів господарства.

Запропоновано використання показника «бажаний рівень доходу» як альтернативи розміру заробітної плати для членів фермерського господарства. Причиною цього є такі обставини:

1. Неможливість повністю компенсувати затрати праці членів фермерського господарства відповідно до норм чинного законодавства

(нерегулярний режим робочого дня, відсутність тарифної системи для членів та ін.).

2. Відсутність належної мотивації для фермера щодо офіційного оформлення відшкодування затрат праці членів фермерського господарства (інфляція, необхідність оформлення додаткової звітності та ін.).

3. Необхідність забезпечення чіткого розуміння для членів факту детермінального взаємозв'язку між активною участю в економічній діяльності господарства та зростанням власного добробуту.

Таблиця 1

**Основні методологічні принципи оцінки
конкурентоспроможності фермерських господарств***

Найменування принципу	Теоретично-методична сутність	Передумови, базові складові, особливості застосування
Об'єднання результатів економічних і соціальних процесів	Оцінка загального рівня конкурентоспроможності за інтегральним підходом	Забезпечення компенсації затрат праці членів фермерського господарства відповідно до характеру задоволення потреб сільських домогосподарств
Сталий розвиток	Забезпечення ефективного взаємопов'язаного функціонування державних інститутів, підприємництва, населення	Аналіз впливу рівня конкурентоспроможності фермерських господарств на загальний стан і перспективи соціально-економічних процесів у сільській місцевості
Соціально відповідальний бізнес		Додаткові зобов'язання суб'єктів аграрного підприємництва перед найманими працівниками та місцевою громадою
Порівняльний характер оцінки ефективності використання ресурсної бази фермерських господарств	Оцінка рівня конкурентоспроможності фермерського господарства в масштабі регіону	Використання переважно відносних показників використання трудових, земельних та матеріальних ресурсів
Взаємопов'язаність конкурентоспроможності окремих галузевих напрямів та загального рівня конкурентоспроможності фермерського господарства	Рівень конкурентоспроможності фермерського господарства – результат функціонування усіх галузевих напрямів та допоміжних видів діяльності	Дослідження диверсифікованого рівня ресурсного забезпечення різних видів господарської діяльності

Примітка. *Розроблено автором

В основу диференційованих класифікаційних критеріїв оцінки фермерських господарств було закладено рівень товарності виробленої продукції, а також співвідношення (у грошовому виразі) власної та найманої

праці у процесі економічної діяльності цих суб'єктів аграрного підприємництва (табл. 2).

Таблиця 2

**Класифікація фермерських господарств
за рівнем виробництва та використанням робочої сили***

Рівень товарності продукції, %	Відсоток найманої праці		
	До 30	30–60	Понад 60
До 30	Господарство на стадії формування як підприємницької одиниці, характер виробництва переважно споживчий, наймана праця використовується для сезонних фізично виснажливих робіт	Економічна діяльність господарства характеризується негативними тенденціями, тип господарства – перехідний від сімейно-трудового до приватної підприємницької структури	Господарство фактично є приватним сільсько-господарським підприємством, економічна діяльність знаходиться в кризовому стані
30–60	Сімейно-трудове фермерське господарство на стадії становлення та розвитку, наймана праця використовується для виконання окремих чітко визначених видів робіт	Господарство на стадії трансформації від сімейно-трудового до приватного сільсько-господарського підприємства, наймана праця застосовується на постійній основі	Фактично приватне сільсько-господарське підприємство, активне використання засобів механізації та можливе застосування засобів автоматизації праці, залучення земельних площ на засадах оренди
Понад 60	Класичне сімейне фермерське господарство, базується на праці членів родини, активно застосовуються засоби механізації, можливість застосування орендованих сільськогосподарських угідь		

Примітка. *Розроблено автором

Цифрова диференціація показників товарності та питомої ваги найманої праці отримана емпіричним шляхом і може вважатися лише загальним орієнтиром для оцінки соціально-економічної сутності та характеру основних принципів господарської діяльності в системі малого аграрного бізнесу. Розглядаючи як критерії результативності одночасно рівень товарності та відсоток найманої праці, можливо не тільки чітко розмежувати формальні та фактичні фермерські господарства, а й визначити етап їхнього розвитку. Доведено суттєві відмінності у характері організації економічної діяльності на різних етапах становлення господарства. У результаті оцінки відповідності конкретних цілей господарства та його потенціалу певному етапу функціонування (сімейно-трудова або підприємницька) стає можливим

точне визначення перспектив подальшого функціонування як підприємницької структури та соціально-економічної одиниці.

За результатами дослідження запропоновано оптимізовану формулу конкурентоспроможності продукції, що ґрунтується на теорії ефективної конкуренції. Зокрема удосконалено формулу критерію конкурентоспроможності товару та підходи її використання для визначення результативності діяльності фермерського господарства. Враховуючи той факт, що проблема затовареності готовою продукцією, а також питання повного завантаження виробничих потужностей більш характерні великим аграрним підприємствам, пропонується розраховувати зазначений показник за такою формулою:

$$K_T = K_{\text{я}} + K_{\text{р}} + K_{\text{ц}}, \quad (1)$$

де K_T – критерій конкурентоспроможності товару; $K_{\text{я}}$ – відносний показник якості продукції; $K_{\text{ц}}$ – співвідношення середньоринкової ціни та ціни реалізації фермерського господарства; $K_{\text{р}}$ – ефективність реклами і засобів стимулювання збуту.

Зазначено, що одним із способів оцінки результатів діяльності фермерського господарства, виходячи з принципів людиноцентризму, є використання інтегральних показників, які мають враховувати як економічний, так і соціальний аспекти його функціонування. З цією метою запропоновано використовувати методику розрахунку таких показників:

$$I_{\text{ПК}} = I_{\text{госп.}} + I_{\text{соц.}} + I_{\text{екол.}}, \quad (2)$$

де $I_{\text{ПК}}$ – індекс порівняльної конкурентоспроможності; $I_{\text{госп.}}$ – індекс господарської конкурентоспроможності; $I_{\text{соц.}}$ – індекс соціальної конкурентоспроможності; $I_{\text{екол.}}$ – індекс екологічної конкурентоспроможності.

Своєю чергою:

$$I_{\text{госп.}} = (\sum P_{\text{фі}}/P_{\text{срі}} + \sum B_{\text{фі}}/B_{\text{срі}}), \quad (3)$$

$$I_{\text{соц.}} = (\sum \Pi_{\text{фі}}/\Pi_{\text{срі}} + \sum З_{\text{пфі}}/З_{\text{псрі}}), \quad (4)$$

де $P_{\text{фі}}$ – рентабельність i -го виду продукції у фермерському господарстві; $P_{\text{срі}}$ – середньорегіональне значення рентабельності i -го виду продукції; $B_{\text{фі}}$ – виручка від реалізації i -го виду продукції фермерського господарства в розрахунку на 100 га; $B_{\text{срі}}$ – середньорегіональне значення виручки від реалізації i -го виду продукції в розрахунку на 100 га; $\Pi_{\text{фі}}$ – кількість працюючих у фермерському господарстві на виробництві i -го виду продукції в розрахунку на 100 га; $\Pi_{\text{срі}}$ – середньорегіональне значення кількості працівників при виробництві i -го виду продукції у розрахунку на 100 га; $З_{\text{пфі}}$ – середня заробітна плата працівника у фермерському господарстві; $З_{\text{псрі}}$ – середньорегіональне значення заробітної плати працівника у сільському господарстві. Зазначений підхід відображає блок-схема, а також запропонований алгоритм методики дослідження конкурентоспроможності фермерського господарства (рис. 2).

Рис. 2. Схема оцінки конкурентоспроможності фермерського господарства*

Примітка. *Розроблено автором

Алгоритм передбачає поєднання комплексу загальнонаукових і спеціальних методів обробки відповідної інформації щодо конкурентоспроможності фермерських господарств. Його важливою складовою є поетапний характер здійснення відповідних операцій та досягнення чітко визначених цілей, які корелюють із загальною метою оцінки рівня конкурентоспроможності фермерського господарства.

На першому етапі основною метою є обробка інформації щодо загального стану розвитку фермерських господарств, другий етап передбачає вивчення стану розвитку аграрної галузі, реальних та потенційних позицій

організаційно-правових структур, третій – передбачає дослідження конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції на рівні конкретного фермерського господарства та розроблення організаційних заходів щодо покращення поточної ситуації. Поєднання поетапності застосування методичних прийомів та їхнього наукового обґрунтування дозволяє досягати поставлених цілей щодо аналізу сучасного рівня конкурентоспроможності фермерських господарств України, визначення основних проблем їх розвитку та розроблення практичних рекомендацій для формування сприятливого підприємницького середовища.

У третьому розділі **«Сучасний рівень забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств»** розглянуто роль фермерських господарств у системі вітчизняного аграрного виробництва, проаналізовано рівень ефективності використання наявного ресурсного потенціалу та особливості напрямів господарської діяльності. Визначено шляхи підвищення ефективності аграрного виробництва у фермерських господарствах та оптимізації техніко-технологічного та організаційного забезпечення їхнього конкурентоспроможного функціонування.

Виявлено, що підприємницька активність вітчизняного фермерства в рослинницьких галузях сконцентрована переважно на виробництві зернових та технічних культур, про що свідчать стабільно високі позиції у загальній структурі сільськогосподарських виробників. Доведено визначальну роль фермерських господарств на сучасному етапі їх функціонування. Протягом 2011–2017 рр. питома вага валової продукції, що вироблялася цією категорією товаровиробників, в загальному обсязі збільшилася на 1,9 пункти і склала 8,9 %. Поступове зростання спостерігається як у рослинницькій, так і в тваринницькій галузях, де збільшення становило відповідно 2,4 та 0,4 пункти.

Доведено, що найбільший вклад при формуванні загального обсягу валової продукції мають фермерські господарства степової зони. У 2017 р. їхня частка склала 12,4 % за середнього значення 7,9 %. Це пояснюється сприятливими економічними умовами, зокрема вільним доступом до значного обсягу земельних угідь, що знаходяться у власності селян після процесу розпаювання. Фермерські господарства Лісостепу використовують 10,5 % сільськогосподарських земель регіону, вирощуючи 6,4 % валової продукції. Фермери Полісся та Карпат відіграють відносно незначну роль у формуванні обсягів валової продукції, виробляючи відповідно 4,7 та 2,6 % від загального обсягу.

Аналіз динаміки кількості сільськогосподарської техніки у фермерських господарствах України дає підстави стверджувати, що протягом 2005–2017 рр. мали місце неоднозначні, а іноді суперечливі тенденції щодо технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва цієї категорії товаровиробників. Відбувається поступове зростання кількості тракторів, комбайнів, сівалок та жаток (за аналізований період показники збільшилися відповідно на 51 %, 82, 84 % та більш ніж утричі).

Встановлено, що одним із ефективних напрямів підвищення рівня конкурентоспроможності економічної діяльності фермерських господарств

є підвищення рівня її диверсифікації. У роботі представлено розроблену схему реалізації диверсифікаційної стратегії фермерського господарства, яка враховує необхідність розвитку цього суб'єкта аграрного підприємництва як соціально-економічної системи, її самовідтворення, забезпечення постійного підвищення професійного та культурно-освітнього рівня. Результати аналізу динаміки коефіцієнтів диверсифікації свідчать, що рівень диверсифікації фермерських господарств є найнижчим, крім того, значення, розраховані за формулою Херфінделя-Хіршмана, вказують на застійний характер ситуації, що склалася. Значення цього показника в середньому за 5 років для фермерських господарств становить 0,51, водночас, для сільськогосподарських підприємств і господарств населення відповідно 0,66 та 0,77.

З метою визначення чинників, що впливають на рівень конкурентоспроможності фермерських господарств було проведено вибірковий аналіз ефективності сільськогосподарського виробництва господарюючих суб'єктів зазначеної категорії аграрного підприємництва Запорізької області. Критерієм для групування обрано розмір земельної площі, що використовується селянами. Загалом було опитано 218 підприємців, що становить понад 10 % від загальної їх кількості. Після обробки даних для аналізу було відібрано 55 типових господарств (табл. 3).

Таблиця 3

**Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції
у фермерських господарствах Запорізької області
залежно від розміру земельної площі, 2016–2017 рр.***

Показник	Розмір земельної площі фермерських господарств, га				Разом (в серед- ньому)
	I група до 50	II група 51–100	III група 101–500	IV група понад 500	
Кількість господарств	35	6	9	5	55
	У середньому на одне господарство				
Затрати виробництва, тис. грн	91,9	171,4	817,4	1199,1	318,3
Затрати праці, тис. люд-год.	10,5	5,3	26,8	9,4	12,2
Вартість виробленої продукції, тис. грн	195,3	219,4	1669,6	2039,3	606,8
Валовий дохід (виручка), тис. грн	142,9	133,8	1121,0	1682,4	441,9
Прибуток, тис. грн	53,5	-37,6	303,6	483,3	123,6
Прибуток на 1 люд-год., грн	5,10	-7,09	11,33	51,41	10,1
Рівень рентабельності виробництва, %	58,2	-21,96	37,15	40,30	38,82
Рівень товарності, %	73,2	61,0	67,1	82,5	72,8

Примітка. *Розраховано автором

Для більшості груп спостерігається позитивне значення показників ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, до того ж має місце чіткий взаємозв'язок відповідного значення рентабельності, а також прибутку на одиницю затрат праці із відповідним рівнем товарності. Зокрема найбільш високі показники рентабельності виробництва (59,9 і 40,3 %) у господарствах I та IV груп, де значення рівня товарності відповідно становить

73,2 і 82,5 %, від'ємне значення рентабельності у господарствах II групи, що відповідає мінімальному рівню товарності (61 %).

З метою комплексної оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств Запорізької області було проведено порівняльний індексний аналіз результатів сільськогосподарського виробництва для такої вибірки та інших підприємств регіону. Виявлено, що загальний індекс конкурентоспроможності фермерських господарств є досить високим, у господарствах IV групи він навіть більший, ніж середнє по області значення (табл. 4).

Таблиця 4

Показники конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції фермерських господарств Запорізької області у 2016–2017 рр.*

Показник	Розмір земельної площі фермерських господарств, га				Фермерські господарства разом	Інші сільськогосподарські підприємства	В цілому по області
	I група до 50	II група 51–100	III група 101–500	IV група понад 500			
Кількість господарств	35	6	9	5	55	23	2790
Зібрана площа, га	847,3	427,3	2559,2	4299,2	8133,1	15109,5	1231000
Виручка від реалізації, тис. грн	5001,9	802,7	10088,9	8412,1	24305,6	235048,2	10684959
Рентабельність продукції, %	59,9	-22,0	37,1	40,3	38,8	33,7	50,9
Кількість працівників, осіб	61	13	28	17	119	872	20200
Середня заробітна плата***, грн	8453,2	9234,5	11067,2	12653,8	9348,1	6832,5	6034,7
I _{госп.}	1,1	-0,4	0,7	0,76	0,7	0,7	2
I _{соц.}	1,4	1,5	1,8	2,1	1,5	1,1	2
I _{екол.} **	3,4	3,2	3,5	4,1	3,6	3,2	2,9
I _{пк}	5,93	4,3	6,0	6,9	5,7	5,0	6,9

Примітка. *Розраховано автором; **дані отримано за результатами анонімного анкетування; ***для фермерських господарств входять доходи власників

Найвищим є значення розрахованого індексу конкурентоспроможності в господарствах III та IV груп, де фермери забезпечують порівняно високий рівень заробітної плати працівникам, а також дотримуються екологічних норм у процесі виробничої та організаційно-економічної діяльності. Оцінюючи потенційні можливості подальшого конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств Запорізької області, слід відмітити, що для більшості вони полягають в удосконаленні техніко-технологічного забезпечення виробничого процесу та розвитку міжгосподарських взаємозв'язків.

З метою визначення рівня конкурентоспроможності фермерських господарств Запорізької області як складової системи аграрного

підприємництва було проведено відповідне оцінювання згідно з методикою, що ґрунтується на теорії ефективної конкуренції (табл. 5).

Таблиця 5

**Розрахунок критерію конкурентоспроможності фермерських господарств
Запорізької області у 2017 році***

Найменування фермерських господарств	E_{ϕ}	Φ_{ϕ}	E_c	K_T	$K_{п/ф}$
Фаворит	5,55	6,2	5	14,05	8,164
Аргіс	10,5	11,95	12,5	11,65	11,7945
Артдим	11,45	11,2	13,3	12,4	12,12
Дема	9,65	9,5	11,85	12,6	11,0385
Міф	10,55	11,2	13,55	8,55	10,9015
АВІК-2005	9,1	12,6	10,25	10,95	11,0275
Січ	10,4	10,25	12,9	8,55	10,4235
Єлизаветівське	7,5	7,85	9,75	11,65	9,416
Еліта	10,4	8,05	7,5	12,4	9,5465
Рассвет	7	5,75	5,65	10,7	7,385
Мрія 1991	9,5	9,3	8,15	9,8	9,1905
Владас	8,55	8,6	7,75	7,6	8,0805
Майя	8,4	8,05	9,35	8,35	8,514
Сергеев	8,45	6,95	8,95	6,65	7,57
Корягін і К	8,55	7,85	9,2	6,65	7,9255
Оранта	6,05	6,2	6,45	6,65	6,3765
Одма	8,55	7,8	7,9	6,65	7,585
Лидер	7,15	6,4	8,7	7,4	7,38

Примітка. *Розраховано автором

Обрана методика передбачає оцінку конкурентних переваг об'єкта дослідження за комплексним системним підходом і дозволяє враховувати дію цілої низки організаційно-економічних чинників, приймаючи до уваги ступінь впливу кожного з них на кінцевий результат.

Розрахунки наведених показників здійснювалися за формулами:

$$K_{п/ф} = E_{\phi} + \Phi_{\phi} + E_c + K_T, \quad (5)$$

$$E_{\phi} = B + \Phi + P_T + \Pi, \quad (6)$$

$$\Phi_{\phi} = K_a + K_{п} + K_{л} + K_o, \quad (7)$$

$$E_c = P_{п} + K_3 + K_M + K_p, \quad (8)$$

$$K_T = K_{я} + K_p + K_{ц}, \quad (9)$$

де $K_{п/ф}$ – значення критерію конкурентоспроможності фермерського господарства; E_{ϕ} – значення критерію ефективності виробничої діяльності фермерського господарства; Φ_{ϕ} – значення критерію фінансового стану фермерського господарства; E_c – значення критерію ефективності організації, збуту і просування товару на ринок; K_T – значення критерію конкурентоспроможності товару; $K_{я}$ – відносний показник якості продукції; $K_{ц}$ – співвідношення середньоринкової ціни та ціни реалізації продукції фермерського господарства; K_p – ефективність реклами і засобів стимулювання збуту; K_T – значення критерію конкурентоспроможності товару; B – відносний

показник витрат на одиницю продукції; Φ – відносний показник фондівіддачі; P_T – відносний показник рентабельності товару; Π – відносний показник продуктивності праці; K_a – відносний показник автономії підприємства; K_{Π} – відносний показник платоспроможності підприємства; K_L – відносний показник ліквідності; K_o – відносний показник оборотності оборотних активів; P_{Π} – рентабельність продажів; K_z – затовареність готовою продукцією; K_M – завантаження виробничих потужностей; K_p – ефективність реклами і засобів стимулювання збуту.

За результатами дослідження виявлено, що найвищий рівень конкурентоспроможності спостерігається в господарствах Новомиколаївського, Запорізького, Якимівського, Оріхівського, Кам'яно-Дніпровського, Михайлівського та Вільнянського районів, для яких характерним є наявність об'єктів виробничої інфраструктури у дії та функціонуючої логістичної мережі. Слід відмітити, що визначальну роль при цьому відгравали показники конкурентоспроможності товару, значення яких для продукції фермерських господарств Новомиколаївського, Запорізького та Якимівського районів було найбільшим.

У четвертому розділі **«Організаційно-економічні напрями забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств»** визначено основні принципи сучасного конкурентоспроможного функціонування вітчизняного фермерства. Розроблено комплекс організаційно-економічних заходів, спрямованих на підвищення рівня використання ресурсного потенціалу фермерських господарств як на індивідуальному рівні, так і в системі міжгосподарських об'єднань. Запропоновано моделі конкурентоспроможної підприємницької діяльності для фермерських господарств різних галузевих напрямів.

У процесі дослідження доведено об'єктивну необхідність створення альтернативної системи функціонування підприємницьких структур, діяльність яких має враховувати обов'язковий характер сталого розвитку сільських територій як невід'ємну складову свого подальшого існування. Оскільки економічною базою такої моделі доцільно вважати фермерські господарства, то запропоновано нову дефініцію – «фермерське село» або «село фермерського типу». Головною метою фактичної реалізації моделі фермерського села є забезпечення гармонійного співіснування підприємницьких структур селянського типу в межах однієї адміністративної одиниці, стимулювання ведення ними господарської діяльності на принципах сталого розвитку. Основними принципами функціонування зазначеної системи мають бути такі:

1. Відхід від стереотипу щодо наявності значних земельних площ як невід'ємної складової ефективного функціонування фермерського господарства.

2. Забезпечення гармонійного та взаємовигідного співіснування господарств споживчого та товарного типів.

3. Стимулювання до збільшення кількості товарних господарств завдяки диверсифікації їхньої діяльності та відповідної еволюції селянських господарств споживчого типу.

4. Набуття фермерськими господарствами та їхніми об'єднаннями статусу повноцінного інституту регіонального та національного рівня (власної стратегії розвитку, участь у процесі розбудови сільських територій на правах суб'єкта із певними правами та повноваженнями).

Розроблено проект моделі «фермерського села» на прикладі господарств Якимівського району Запорізької області. З метою оцінки результативності проекту згідно з методикою, наведеною в другому розділі, проведено оцінку конкурентоспроможності трьох типових фермерських господарств, враховуючи їхню економічну та соціальну складову (табл. 6).

Таблиця 6

Порівняльний аналіз конкурентоспроможності фермерських господарств Запорізької області за економічним та соціальним критеріями*

Показник	Фермерське господарство			Сільськогосподарське підприємство		Загалом по області
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 1	№ 2	
Зібрана площа, га:						
- зернові	27,4	168,9	67,0	770,0	669,0	882700
- соняшник	25,7	280,9	123,9	760,0	1067,0	601900
Виручка від реалізації, тис. грн:						
- зернові	152,2	2874,9	486,3	4705,3	12752,5	5393311,3
- соняшник	338,6	1961,7	1379,7	10137,2	8283,4	5218464,0
Рентабельність продукції, %:						
- зернові	23,2	66,6	43,4	49,8	47,2	46,7
- соняшник	47,1	96,0	66,4	68,6	69,1	53,2
Кількість працівників, осіб	5	2	2	27	67	20600
Середні затрати на заробітну плату**, грн	19227,4	9466,0	20929,5	3520,0	4010,0	3243,0
I _{госп.}	1,4	3,2	2,2	2,4	2,3	2,0
I _{соц.}	5,9	2,9	6,5	1,1	1,2	2,0
I _{екол.} **	1,6	1,4	1,2	1,7	1,2	2,0
I _{пк}	8,9	7,6	9,8	5,1	4,8	6,0

Примітка. *Розраховано автором; **для фермерських господарств входять доходи власників

Результати аналізу переконливо засвідчили, що загалом фермерські господарства мають суттєві конкурентні переваги, які, слід визнати, сконцентровані здебільшого на соціальному аспекті їхньої діяльності. Такий показник конкурентоспроможності у двох господарствах перевищував середнє значення по Запорізькій області майже втричі. Завдяки формуванню інституційних зв'язків міжгосподарського та міжособистісного типу суб'єктами малого аграрного підприємництва вдається досягати високих показників заробітної плати для працівників цих господарств.

Практичне запровадження моделі «фермерського села» передбачає послідовне проходження трьох етапів:

Етап 1. Формування системи обслуговуючих кооперативів на базі фермерських господарств та особистих селянських господарств.

Етап 2. Інтеграція у вирішення соціально-економічних проблем розвитку села.

Етап 3. Інституційне забезпечення і оформлення моделі «фермерського села».

При прогнозуванні реалізації моделі «фермерського села» у масштабах Якимівського району, враховано такі обставини. По-перше, середні показники кількості фермерських господарств та забезпеченості фермерів земельними угіддями у досліджуваному регіоні на 10 % перевищують аналогічні дані на рівні області. По-друге, передбачено, що із загальної кількості фермерів (102 господарства) певний відсоток уникатиме будь-якої інтеграції для спільного вирішення наявних проблем (табл. 7).

Таблиця 7

Прогноз участі селянських господарств Якимівського району Запорізької області в реалізації моделі «фермерського села», 2020–2030 рр.*

Найменування показника	Тривалість етапу, років			Разом за період 2020–2030 рр.
	I 2020– 2022 рр.	II 2023– 2026 рр.	III 2027– 2030 рр.	
Кількість створених «фермерських сіл»	3	8	12	23
До складу «фермерського села» входять:				
- фермерські господарства, од.	4	4	4	92
- обслуговуючі кооперативи, од.	1	1	1	23
- особисті селянські господарства, од.	28	36	86	1366
- інші мешканці села, осіб	72	148	261	4532

Примітка. *Розраховано автором

Прогнозом передбачено поступовість реалізації зазначених заходів, враховано появу нових учасників-членів міжгосподарських об'єднань на виключно добровільних засадах та рішення щодо членства через усвідомлення явної вигоди від спільної соціально-економічної діяльності. Щодо самих міжгосподарських об'єднань відмічено, що, передусім, мова йде про обслуговуючі кооперативи. На першому етапі найбільш доцільним напрямом є збутова кооперація, на другому і третьому, коли загальна кількість членів зростатиме, слід звернути увагу на створення системи переробки сільсько-господарської сировини, а також вирішення проблеми інформаційного забезпечення (юридичне та економічне консультування тощо).

Доведено, що забезпечення конкурентоспроможного розвитку малих фермерських господарств у перспективі здатне створити умови для перетворення аграрної галузі у поле для широкого кола інвестиційних бізнес-проектів, орієнтованих на швидку віддачу, що, своєю чергою, сприятиме уповільненню процесу депопуляції сільських територій та стимулюватиме підприємницько активну частку населення до самореалізації в аграрному бізнесі. Саме тому об'єктом дослідження було обрано фермерське господарство «Міраж», яке розташоване у с. Червоноармійське Якимівського району

Запорізької області. За розмірами земельної площі (10 га) та кількістю працюючих (засновник господарства і найманий працівник) є типовим для цього регіону. Розроблена модель передбачає переорієнтацію господарства на вирощування плодово-ягідних культур, районованих у регіоні, які користуються стабільним попитом на місцевому дрібнооптовому ринку.

За результатами проекту встановлено, що значення показників економічної ефективності, як у 6 році, так і загалом за весь період із початку реалізації моделі, прогнозується на позитивному рівні, а значення рівня товарності (6 рік – 79 %, загальне – 82,5 %) дозволяє віднести це господарство до високотоварних сільськогосподарських підприємств. Прогнозується, що надалі, починаючи з 8 року, коли сад остаточно вийде на свій продуктивний режим, фермерське господарство матиме змогу підтримувати середньомісячні доходи своїх власників в обсязі 8500–10000 грн на особу, а загальний показник рентабельності зберігати на рівні 120–130 %.

Враховуючи необхідність розвитку системи споживчої кооперації як чинника підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств, розроблено проект обслуговуючого кооперативу на базі малих форм аграрного підприємництва Запорізької області. Його першочерговою задачею є забезпечення умов для ефективної реалізації фермерами продукції рослинництва, до того ж вектор реалізаційної політики має євроорієнтований напрям. Проект передбачає організацію виробництва та збуту проса сорту «Вітрило». Учасниками проекту є фермерські господарства – члени обслуговуючого кооперативу, що функціонуватиме на території Запорізької області.

Цілями проекту є: отримання високоякісної, органічної та конкурентоспроможної продукції для реалізації її на внутрішньому та зовнішньому ринках; розвиток і розширення вітчизняних виробничих потужностей; отримання прибутку від результатів виробництва та реалізації проса; організація та надання нових робочих місць; формування позитивного іміджу кооперативу. Проект, у випадку його практичної реалізації, дозволить господарствам-членам обслуговуючого збутового кооперативу додатково отримати від 2000 до 6500 тис. грн, а також суттєво підвищити рівень рентабельності вирощуваних зернових культур.

У процесі дослідження розроблено когнітивну модель, що відображає конкурентоспроможність економічної діяльності фермерського господарства як систему внутрішніх та зовнішніх соціально-економічних чинників (рис. 3).

Основними чинниками (X_1 – X_{14}) виступають найбільш значущі для об'єкта дослідження, а також їхня роль у причинно-наслідкових зв'язках. Зазначені чинники зовнішнього та внутрішнього середовища прямо чи опосередковано впливають на рівень забезпечення конкурентоспроможності економічної діяльності фермерського господарства. Доведено, що кожен з них здійснює системний вплив на характер дії інших елементів системи.

За підсумками когнітивного моделювання, найкращих результатів для забезпечення конкурентоспроможної економічної діяльності фермерського господарства можливо досягнути завдяки науково обґрунтованим заходам,

спрямованим на ефективне застосування ресурсної бази. Важливими складовими цього процесу є створення міжгосподарських об'єднань кооперативно-корпоративного типу, а також сприятлива державна політика.

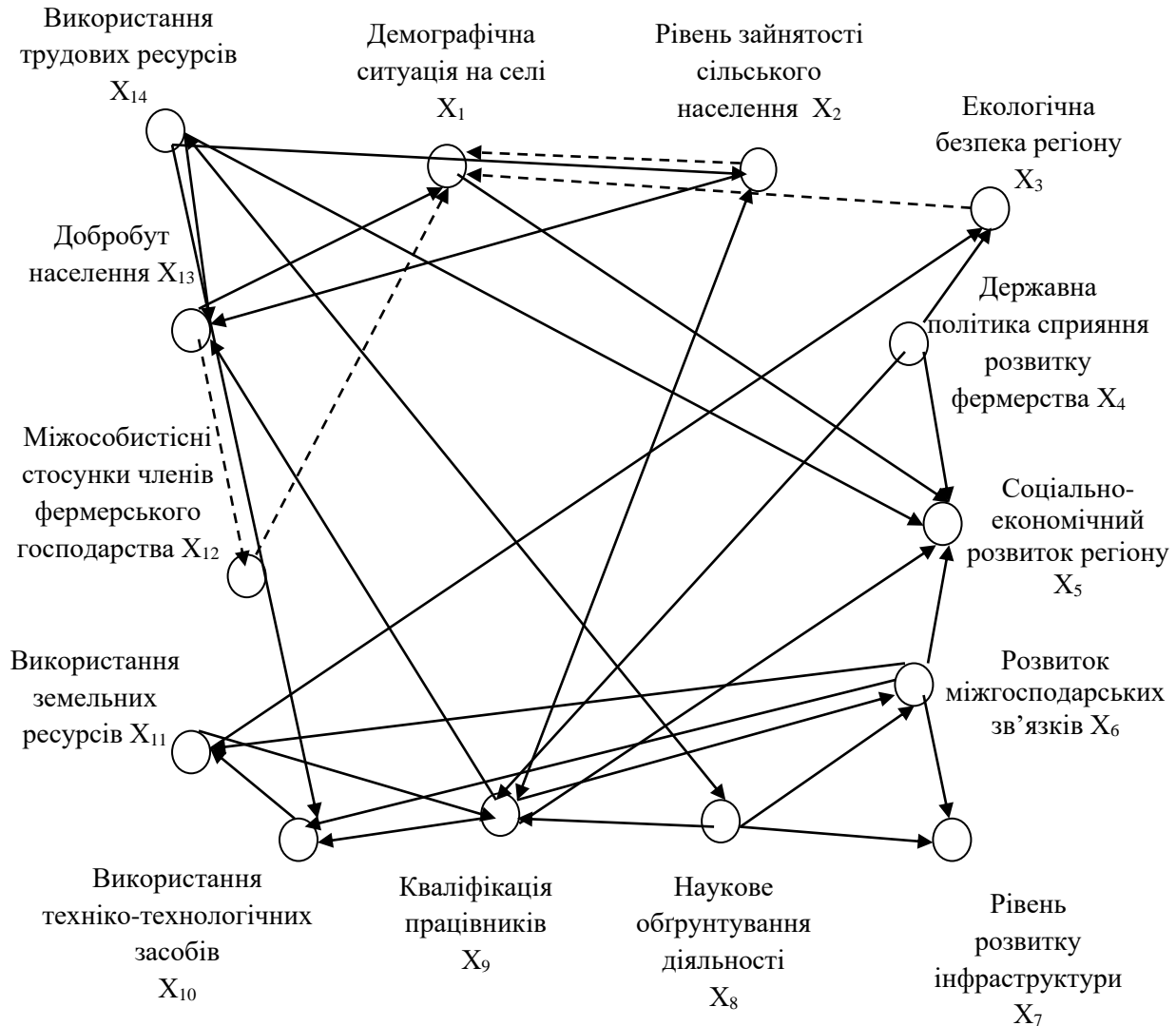

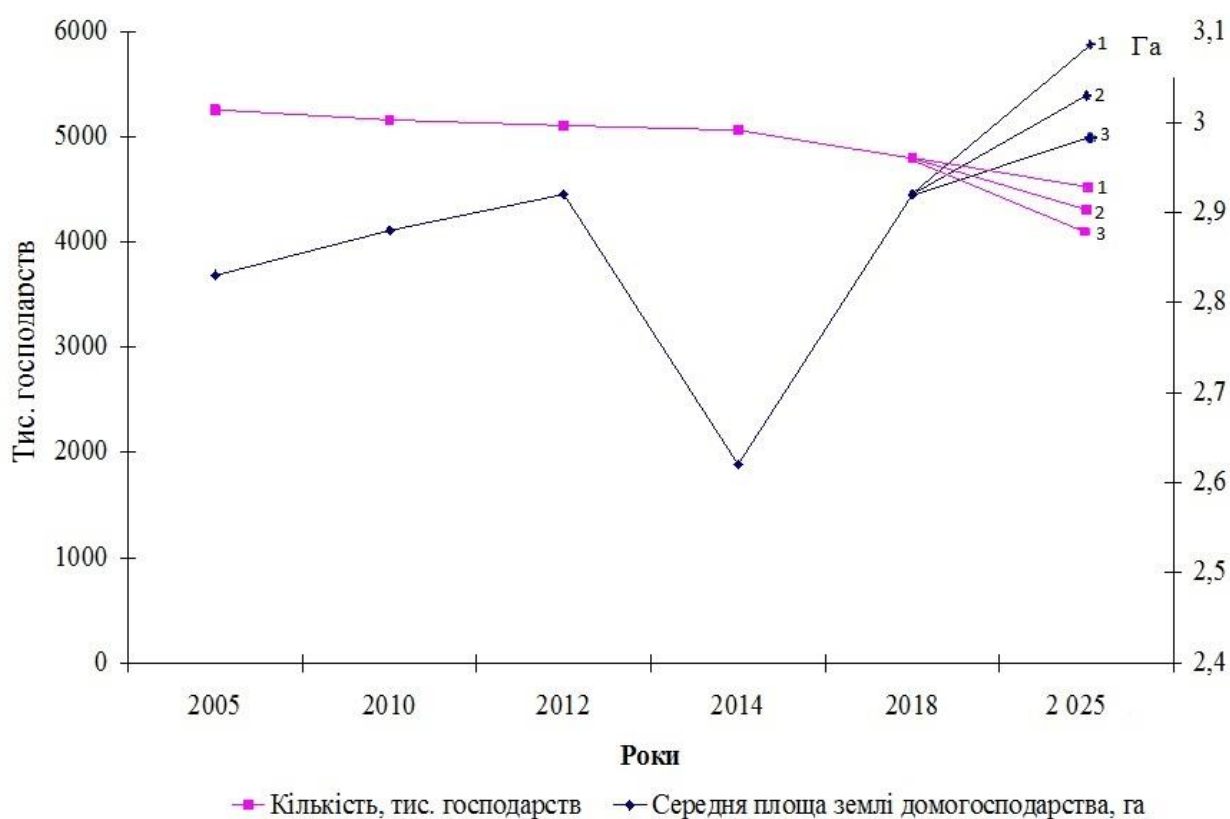
Рис. 3. Когнітивна карта взаємозв'язків впливу зовнішнього та внутрішнього середовища на конкурентоспроможність економічної діяльності фермерського господарства*

Примітка. *Складено автором

У п'ятому розділі «Перспективи розвитку конкурентоспроможності фермерських господарств» визначено основні тенденції розвитку фермерських господарств, обґрунтовано напрями державної політики щодо забезпечення конкурентоспроможного функціонування вітчизняного фермерства. Спрогнозовано перспективи подальшої економічної діяльності фермерських господарств з урахуванням поточних тенденцій в системі сучасних форм аграрного виробництва. Зазначено, що протягом 2018–2020 рр. Кабінетом Міністрів України заплановано виділити на розвиток фермерських господарств близько 1 млрд грн. Передбачено сформувати 100 тис. малих сімейних ферм та створити близько 500 тис. нових робочих місць. Характер

надання допомоги дозволяє зробити висновок щодо перспектив розвитку галузей, які вимагають значних обсягів матеріальних і фінансових ресурсів.

У процесі дослідження розроблено «Концепцію програми конкуренто-спроможного розвитку фермерських господарств на період до 2030 року». Метою Програми є створення організаційно-економічних умов для ефективного соціально спрямованого розвитку фермерських господарств, стабільного забезпечення населення якісною та безпечною вітчизняною сільськогосподарською продукцією та промисловості відповідною сировиною, виробництво продукції з високою доданою вартістю, нарощування обсягів на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, зростання питомої ваги фермерських господарств у загальній структурі валової та товарної аграрної продукції. Прогнозується, що в процесі реалізації програми відбуватиметься зростання кількості сільських домогосподарств, які функціонують на товарних засадах (рис. 4).

1 – оптимістичний сценарій; 2 – реалістичний сценарій; 3 – песимістичний сценарій

Рис. 4. Прогноз динаміки розвитку сільських домогосподарств України*

Примітка. *Складено автором

У подальшому вони мають трансформуватися у сімейні фермерські господарства, що призведе до загального скорочення чисельності суб'єктів дрібнотоварного аграрного виробництва та збільшення середньої земельної площі сільських домогосподарств як об'єктивних наслідків процесу «фермеризації» вітчизняного селянства. Передбачається, що стимулювання селян до застосування науково обґрунтованих методів господарювання

прискорить процес «фермеризації» підприємницько активної частини сільського населення.

У результаті процесу «фермеризації» прогноуються певне скорочення питомої ваги сільських домогосподарств у загальній структурі виробництва сільськогосподарської продукції, як загалом, так і за найбільш значущими позиціями (плодоовочівництво, виробництво молока, м'яса та ін.) (табл. 8).

Таблиця 8

**Розвиток сільських домогосподарств України,
як основи для формування сімейних фермерських господарств***

Показник	Рік					Прогноз, 2025 р.
	2005	2010	2012	2014	2018	
Питома вага сільських домогосподарств у всіх категоріях господарств, %:						
у валовій продукції	59,5	51,7	49,3	44,7	43,3	40,2
- в т. ч. тваринництва	73,8	61,2	58,2	54,5	52,7	50,1
у виробництві:						
- картоплі	98,8	97,4	98,1	97,2	98,2	98,0
- овочів – всього	89,3	88,1	85,7	86,1	85,7	85,0
- плодів і ягід	88,2	88,6	81,6	83,4	84,0	80,2
- м'яса всіх видів	63,2	44,9	42,5	38,5	38,1	30,1
- молока	81,2	80,3	77,7	76,2	77,1	75,1
Кількість сільських домогосподарств, які утримують 4 і більше голів худоби, тис.						
- великої рогатої худоби – всього	44,6	55,3	65,7	72,3	77,8	94,4
- в т. ч. корів	6,0	6,6	9,1	12,3	14,8	18,9
- свиней	20,1	23,9	44,4	57,9	66,7	111,8

Примітка. *Розраховано автором

Зазначається, що одним із чинників підвищення конкурентоспроможності економічної діяльності фермерських господарств є кваліфікаційний рівень працівників. Доведено вплив освітнього рівня голів селянських господарств на результативність їхньої діяльності. Запропоновано напрями підвищення кваліфікаційного рівня персоналу фермерських господарств, які включають компетентнісну диференціацію у процесі підготовки персоналу фермерських господарств за напрямками «Менеджер» і «Працівник».

Пропонується до впровадження модель агроінноваційного кластера, первісною базою для якого є підприємницька спільнота Запорізького регіону. Метою функціонування такого утворення є забезпечення конкурентоспроможного розвитку сфери середнього та малого аграрного бізнесу регіону, розроблення економічного обґрунтування техніко-технологічних та організаційних схем функціонування господарств і міжгосподарських об'єднань. Пропонується створити кластерне об'єднання у три етапи (рис. 5).

Етап 1. Формування взаємозв'язків «наука – споживач» у формах «наука – бізнес» та «наука – населення». Основні завдання на першому етапі:

1. Встановлення постійних взаємовигідних міжгосподарських зв'язків у межах формальних (кооперативно-корпоративних) та неформальних об'єднань.

2. Визначення характеру інформаційних потреб для аграріїв-членів кластера та розроблення заходів щодо їхнього задоволення.

3. Постійний моніторинг функціонування аграрного виробництва у масштабі регіону, виявлення визначальних тенденцій і трендів.

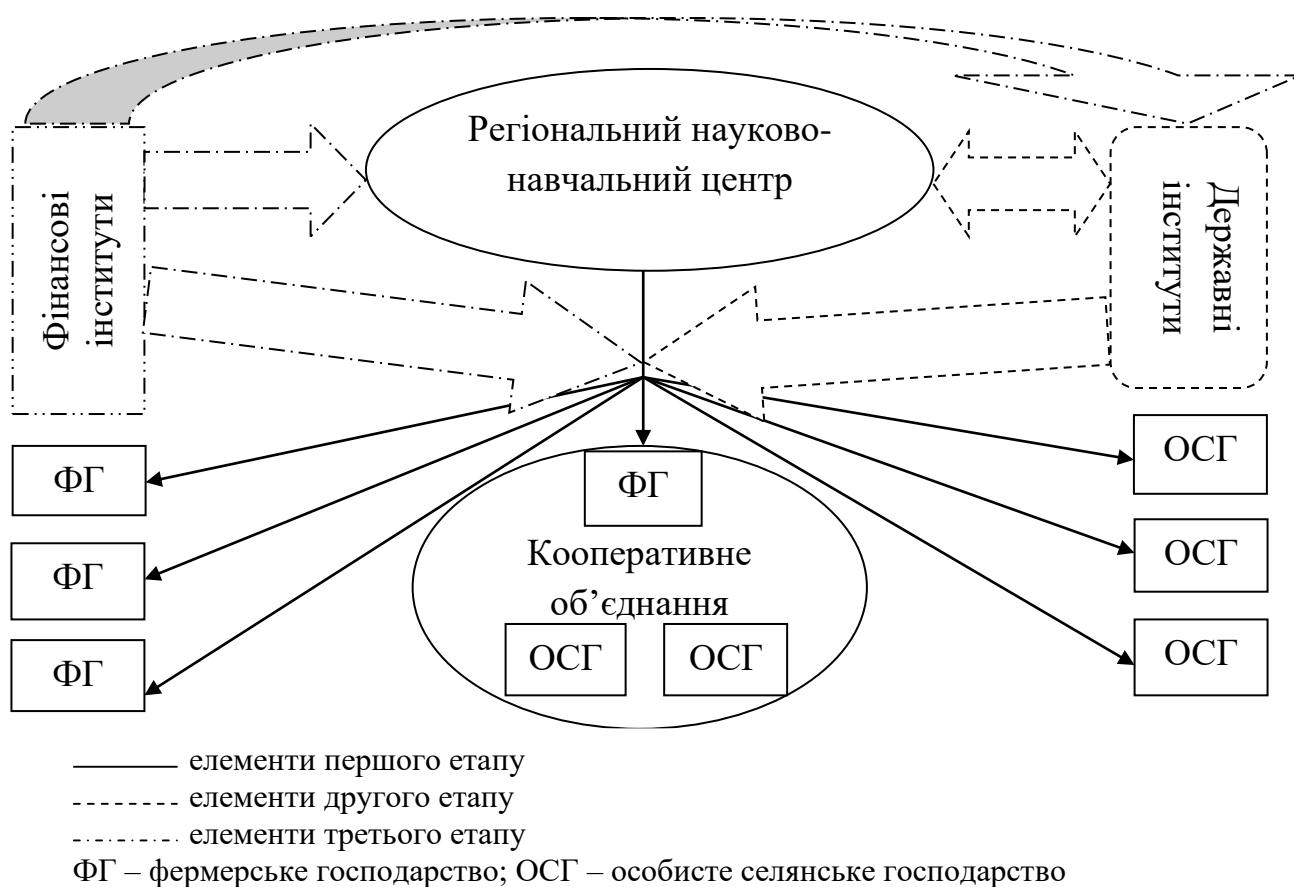

Рис. 5. Процес створення агроінноваційного кластера малих аграрних формувань*

Примітка. *Складено автором

Етап 2. Інтеграція в систему загальнонаціональних, регіональних та муніципальних програм соціального-економічного розвитку. Основні завдання на другому етапі:

1. Розроблення наукового обґрунтування регіональних програм розвитку аграрного підприємництва та процесу розбудови сільських територій.

2. Визначення пріоритетів економічного розвитку регіону, враховуючи загальнонаціональні та світові тренди.

Етап 3. Набуття кластером статусу інвестиційного об'єкта, залучення в систему фінансових відносин як повноцінного члена. Основні завдання третього етапу:

1. Створення з боку місцевої влади пільгових умов для фінансування розвитку регіонального підприємництва, розроблення відповідного нормативно-правового забезпечення для банківських установ, кредитних спілок та ін.

2. Розроблення у межах кластера науково обґрунтованих бізнес-проектів, які передбачають залучення додаткового фінансування на коротко- та середньо-

строковий термін, а також мають механізм відкритого та прозорого контролю за витратами фінансових коштів.

Реалізація агроінноваційного кластеру дозволить фермерським господарствам отримати такі преференції для конкурентоспроможної економічної діяльності.

1. Підвищення кваліфікаційного рівня членів-власників фермерського господарства, а також найманих працівників.

2. Переведення процесу планування господарської діяльності та здійснення виробничого процесу на науково обґрунтовані засади.

3. Можливість інтеграції до комплексу регіональних соціально-економічних програм, наслідком чого є потенційне отримання грантових коштів для виконання відповідних пунктів.

4. Підвищення загального іміджевого статусу фермерського господарства як учасника наукових та соціально-економічних проектів.

5. Стимулювання членів-власників до подальшої активної трудової участі в діяльності господарства.

Таким чином, реалізуючи на практиці проект агроінноваційного кластеру, можливо не тільки забезпечити підвищення рівня конкурентоспроможності фермерських господарств на засадах інноваційності та високого рівня товарності, що є основою даного утворення, а й створити умови для залучення додаткових інвестицій в економіку регіону, стимулюючи при цьому процес розбудови сільських територій. Окрім цього, даний проект дозволить реально стимулювати регіональний розвиток сімейних ферм як взаємопов'язаних суб'єктів аграрного підприємництва, формуючи якісно новий тип вітчизняного села.

У процесі дослідження сформульовано магістральні напрями державної політики у сфері забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств (рис. 6). Вони включають організаційно-економічні, фінансові та інфраструктурні аспекти, зокрема, стимулювання розвитку міжгосподарської співпраці на засадах кооперації.

Виокремлено та обґрунтовано основні напрями розвитку кооперації, а саме: забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації продукції фермерських господарств, їх фінансова підтримка через удосконалення кредитних відносин.

Невід'ємною складовою забезпечення конкурентоспроможної економічної діяльності фермерських господарств є оптимізація організаційно-економічних відносин на регіональному рівні, створення належної системи інфраструктурної та інформаційної підтримки сімейних фермерських господарств. Нині це є одним із резервів для подальшого розвитку вітчизняного фермерства. Ще одним надзвичайно важливим напрямом державної підтримки конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств є створення належної системи юридичного захисту прав фермерів. Насамперед, це стосується вирішення проблеми прав власності на засоби виробництва і, як наслідок, на вироблений продукт.

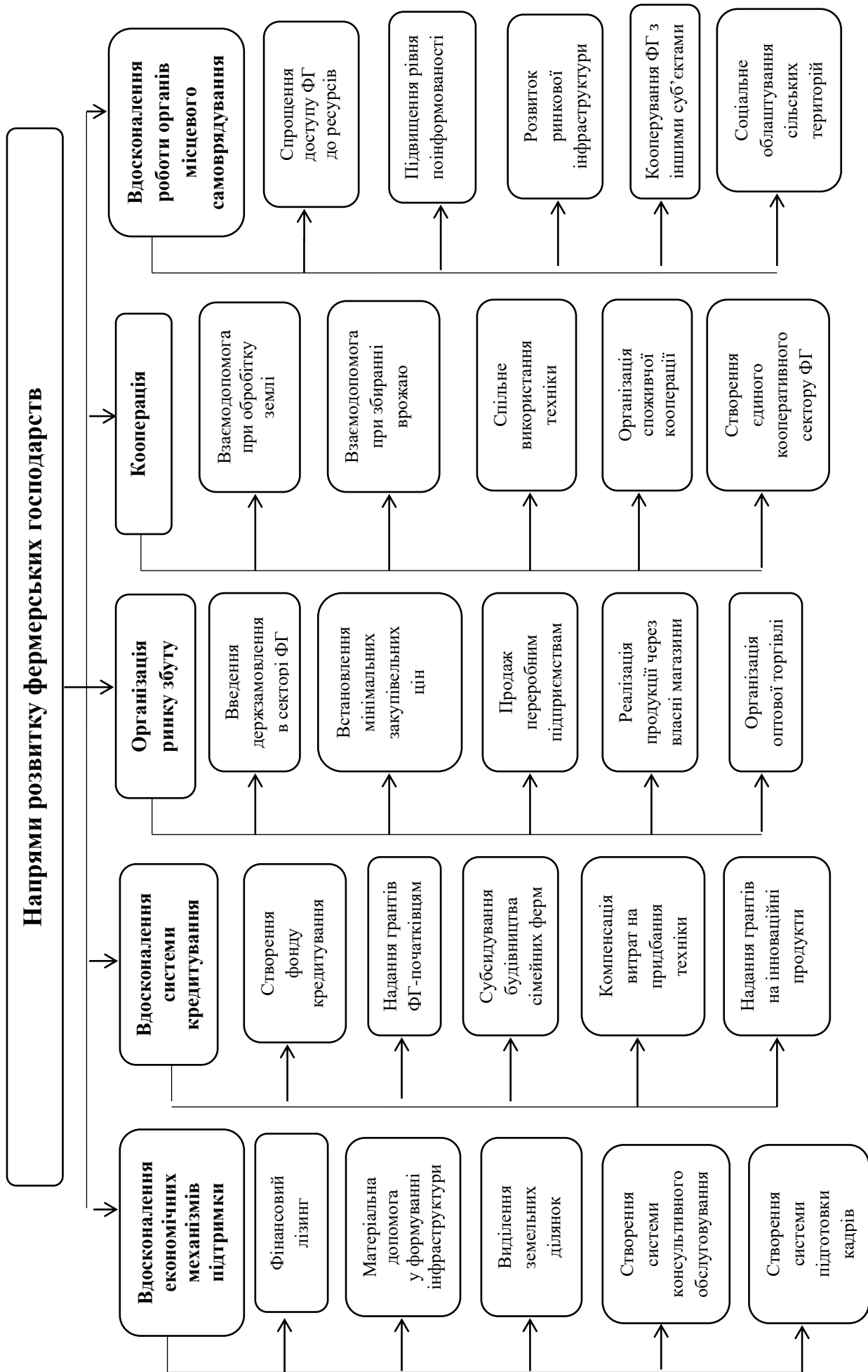

Рис. 6. Напрями забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств України*
Примітка. *Складено автором; ФГ – фермерське господарство

Отже, державна підтримка конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств має включати не тільки фінансову допомогу, процес надання якої (процедура, критерії відбору) потребують доопрацювання. Невід'ємними складовими державних заходів, з метою забезпечення розвитку вітчизняного фермерства, повинні бути організаційні заходи, які стимулюватимуть до співпраці фермерів і представників аграрної науки. Також до пріоритетних слід віднести проблему удосконалення земельних відносин – важливої складової захисту прав фермера як суб'єкта аграрного підприємництва.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення актуальних проблем забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств. За результатами дисертації зроблено такі висновки теоретичного, методологічного і прикладного спрямування.

1. Сформульовано основні принципи конкурентоспроможного функціонування фермерського господарства: добровільність утворення та вибору напряму виробництва як базова умова розвитку суб'єкта підприємництва; забезпечення добробуту селянської родини як кінцева мета діяльності; трудова участь членів родини в господарській діяльності; ведення економічної діяльності на засадах товарного виробництва.

2. Доведено, що в процесі історичного розвитку еволюційним шляхом сформувалися два різновиди фермерських господарств – приватні та сімейно-трудові. У приватних господарствах більшість робіт виконується найманими працівниками, члени фермерських господарств беруть на себе керівні функції, а основною метою, критерієм ефективності та головним мотиватором для продовження та розширення господарської діяльності є обсяг отриманого прибутку. Сімейно-трудові господарства базуються на використанні праці членів селянського домогосподарства із залученням найманої праці як допоміжної робочої сили, їх основною метою є забезпечення належного рівня задоволення потреб членів домогосподарства.

3. Основними напрямками забезпечення конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств у країнах із ринковою економікою є активізація кооперативного будівництва, диверсифікація господарської діяльності, а також наявність фінансової підтримки з боку держави. Встановлено, що серед головних завдань у процесі забезпечення розвитку фермерства в країнах із постадміністративною економікою є вирішення питання підготовки кваліфікованих кадрів для системи малого аграрного підприємництва.

4. Запропоновано алгоритм оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств, який передбачає поєднання комплексу загальнонаукових і спеціальних методів обробки відповідної інформації щодо конкурентоспроможності фермерських господарств. На першому етапі основною метою є обробка інформації щодо загального стану розвитку фермерських господарств,

другий етап передбачає вивчення стану розвитку аграрної галузі, реальних та потенційних позицій організаційно-правових структур. Третій етап полягає у дослідженні конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції на рівні конкретного фермерського господарства та розробленні організаційних заходів щодо покращення поточної ситуації.

5. Доведено необхідність комплексної оцінки рівня конкурентоспроможності фермерського господарства сімейно-трудоного типу. Запропоновано використання показника «бажаний рівень доходу» як альтернативи розміру заробітної плати для членів-власників фермерського господарства, розроблено індексну оцінку результативності діяльності фермерського господарства, що включає економічну та соціальну складові.

6. Встановлено, що найбільший вплив на формування загального обсягу валової продукції мають фермерські господарства степової зони. У 2017 р. їхня частка склала 12,4 % за середнього значення 7,9 %. Причиною цього є наявність сприятливих економічних умов, зокрема вільний доступ до значного обсягу земельних угідь, що залишилися селянам після процесу розпаювання. Фермерські господарства Лісостепу контролюють 10,5 % сільськогосподарських земель регіону, вирощуючи 6,4 % валової продукції. Фермери Полісся та Карпат відіграють відносно незначну роль у формуванні обсягів валової продукції, виробляючи відповідно 4,7 та 2,6 % від загальної структури.

7. Розроблено схему реалізації стратегії диверсифікації фермерського господарства, яка враховує необхідність розвитку цього суб'єкта аграрного підприємництва як соціально-економічної сукупності, її самовідтворення, забезпечення постійного підвищення професійного та культурно-освітнього рівня. Результати аналізу динаміки коефіцієнтів диверсифікації свідчать, що рівень диверсифікації фермерських господарств є найнижчим, до того ж значення за формулою Херфінделя-Хіршмана вказують на застійний характер ситуації, що склалася. Значення цього показника в середньому за 5 років для фермерських господарств становить 0,51, водночас, для сільськогосподарських підприємств і господарств населення відповідно 0,66 та 0,77.

8. Впродовж 2005–2017 рр. мали місце неоднозначні тенденції щодо технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва в системі фермерських господарств. З одного боку, відбувалося поступове зростання кількості тракторів, комбайнів, сівалок та жаток. Водночас, за період 2010–2017 рр. кількість бурякозбиральних машин зменшилася на 10 %. Також мають місце певні коливання у кількості комбайнів. Така ситуація чітко відображає поступовий перехід фермерських господарств на моноспеціалізований спосіб ведення виробничої діяльності, що, своєю чергою, обумовлюється домінуванням посередницьких структур у сфері переробки, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції.

9. Проведено вибіркового аналізу ефективності сільськогосподарського виробництва фермерських господарств Запорізької області, критерієм для групування обрано розмір земельної площі. Доведено, що для більшості груп спостерігається позитивне значення показників ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, до того ж має місце чіткий взаємозв'язок

відповідного значення рентабельності, а також прибутку на одиницю затрат праці із відповідним рівнем товарності. Зокрема, найбільш високі показники рентабельності виробництва (72,6 і 40,6 %) у господарствах I та IV груп, де відповідне значення рівня товарності становить 72,6 і 75,9 %, а від'ємне значення рентабельності у господарствах II групи відповідає мінімальному рівню товарності (63,2 %).

10. Обґрунтовано необхідність створення альтернативної системи функціонування підприємницьких структур з позиції людиноцентризму, діяльність яких має враховувати обов'язковий характер сталого розвитку сільських територій як невід'ємну складову свого подальшого існування. Запропоновано для використання поняття «фермерське село» або «село фермерського типу». Головною метою фактичної реалізації моделі фермерського села є забезпечення гармонійного співіснування підприємницьких структур селянського типу в межах однієї адміністративної одиниці, стимулювання ведення ними господарської діяльності на принципах сталого розвитку.

11. Розроблено «Концепцію програми конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств на період до 2030 року». Метою Програми є створення організаційно-економічних умов для ефективного соціально спрямованого розвитку фермерських господарств, стабільного забезпечення населення якісною та безпечною вітчизняною сільськогосподарською продукцією та промисловості відповідною сировиною, виробництво продукції з високою доданою вартістю, нарощування обсягів на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, зростання питомої ваги фермерських господарств у загальній структурі валової та товарної сільськогосподарської продукції.

12. На прикладі фермерського господарства «Міраж», Якимівського району Запорізької області, розроблено модель конкурентоспроможної економічної діяльності для малих сімейних фермерських господарств. Така модель передбачає переорієнтацію малих сімейних ферм на вирощування плодово-ягідних культур, районованих у цьому регіоні, які користуються стабільним попитом на місцевому дрібнооптовому ринку. Прогнозується, що коли сад остаточно вийде на свій продуктивний режим, фермерське господарство матиме змогу підтримувати середньомісячні доходи своїх членів в обсязі 8500–10000 грн на одну особу, а загальний показник рентабельності зберігати на рівні 120–130 %.

13. Проаналізовано сучасний стан та особливості державної підтримки конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств та їхньої співпраці із регіональними науково-навчальними центрами. Обґрунтовано необхідність здійснення заходів державної політики щодо стимулювання розвитку міжгосподарських об'єднань фермерів на принципах кластеризації. Запропоновано модель агроінноваційного кластера, первісною базою для якого є відповідна підприємницька спільнота Запорізького регіону, тобто Запорізької області та певних районів сусідніх областей. У процесі взаємовигідної співпраці фермерських господарств із регіональними науковими центрами

досягається підвищення рівня конкурентоспроможного розвитку сфери середнього та малого аграрного бізнесу регіону за рахунок розроблення економічного обґрунтування техніко-технологічних та організаційних схем функціонування господарств і міжгосподарських об'єднань з урахуванням природно-кліматичних умов, а також специфіки наявного ресурсного потенціалу.

14. Запропоновано до реалізації проект обслуговуючого кооперативу на базі фермерських господарств Запорізької області, першочерговою задачею якого має стати забезпечення ефективної реалізації фермерами продукції рослинництва, до того ж вектор реалізаційної політики має євроорієнтований напрям. Проект передбачає організацію виробництва та збуту проса сорту «Вітрило», учасниками є фермерські господарства – члени обслуговуючого кооперативу, центральний офіс якого має базуватися у м. Мелітополь Запорізької області. Запропонований проект, у випадку його практичної реалізації, дасть змогу господарствам-членам обслуговуючого збутового кооперативу додатково отримати від 2000 до 6500 тис. грн, а також суттєво підвищити рівень рентабельності вирощуваних зернових культур.

15. Обґрунтовано необхідність створення системи кадрового забезпечення фермерських господарств як невід'ємної складової їхнього конкурентоспроможного функціонування. Доведено вплив освітнього рівня голів селянських господарств на результативність їхньої діяльності. Запропоновано напрями підвищення кваліфікаційного рівня персоналу фермерських господарств, які включають компетентнісну диференціацію у процесі підготовки персоналу фермерських господарств за напрямами «Менеджер» і «Працівник».

16. Визначено особливості державної підтримки конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств. Виокремлено та обґрунтовано основні напрями розвитку кооперації, а саме: забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації продукції фермерських господарств, їх фінансова підтримка через удосконалення кредитних відносин. На основі нормативних даних розраховано обсяги потреб фермерських господарств у капітальних інвестиціях. Обґрунтовано необхідність здійснення заходів державної політики щодо стимулювання розвитку міжгосподарських об'єднань фермерів на принципах кластеризації. Акцентовано увагу на важливості забезпечення прав власності фермерських господарств, що обумовлює обов'язковий характер оптимізації системи земельних відносин. Доведено, що невід'ємними складовими державних заходів, з метою забезпечення розвитку вітчизняного фермерства, повинні бути організаційні заходи, які стимулюватимуть до співпраці фермерів і представників аграрної науки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Збарський В. К., Талавиря М. П., Резнік Н. П., Єременко Д. В. Формування конкурентоспроможного фермерського укладу України: [монографія]. К., 2016. 530 с. *(Здобувачем обґрунтовано теоретико-*

методологічні та практичні засади конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств України).

2. Єременко Д. В. Конкурентоспроможність фермерських господарств України: теорія, методологія, практика: [монографія]. Мелітополь, 2017. 310 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Єременко Д. В. Особливості використання земельних ресурсів у фермерських господарств. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2015. Вип. 1 (29). С. 38–42.

4. Єременко Д. В. Теоретичні засади конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2016. № 2 (57). Т. 2. С. 53–59.

5. Єременко Д. В., Збарський В. К., Кальченко С. В. Оптимізація методики оцінки конкурентоспроможності високотоварних фермерських господарств сімейно-трудоного типу. Науковий вісник Ужгородського університету. 2016. Вип. 1 (47). Т. 2. С. 272–278. *(Здобувачем розроблено методичні підходи щодо оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств).*

6. Єременко Д. В., Збарська А. В. Розвиток малих форм господарювання: проблеми і перспективи в регіональному АПК. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2016. № 2 (31). С. 105–111. *(Здобувачем визначено перспективи розвитку малих форм господарювання в системі вітчизняного АПК).*

7. Єременко Д. В., Єременко Л. В. Фермерське село: філософський та економічний аспект дослідження. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2016. № 2 (31). С. 10–14. *(Здобувачем розроблено теоретико-методологічні засади розвитку фермерського села як соціально-економічної моделі).*

8. Єременко Д. В. Закордонний досвід забезпечення конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2016. № 3 (32). С. 21–27.

9. Єременко Д. В. Інституційний підхід як методологічна база дослідження конкурентоспроможного розвитку фермерського господарства. Економічний простір. 2016. № 116. С. 124–132.

10. Єременко Д. В. Directions of increasing of small farms competitiveness. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2017. № 1 (33). С. 128–134.

11. Єременко Д. В. Еволюційний характер розвитку фермерських господарств. Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2017. № 1 (33). С. 7–14.

12. Єременко Д. В. Ефективність виробництва конкурентоспроможної продукції у фермерських господарствах. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 1 (07). С. 95–98.

13. Єременко Д. В. Концептуальні засади розвитку біоенергетичного потенціалу фермерських господарств. Економіка та суспільство. 2017. № 11. С. 229–232. Режим доступу до статті: <http://www.economyandsociety.in.ua/journal-11/18-stati-11/1215-eremenko-d-v>.

14. Єременко Д. В. Кооперативне будівництво як фактор розвитку вітчизняного фермерства. Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. 2017. № 17. С. 82–87.

15. Єременко Д. В. Методичні аспекти оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». 2017. Вип. 1 (7). С. 81–85.

16. Єременко Д. В. Методичні засади оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 13. Ч. 1. С. 93–96.

17. Єременко Д. В. Місце фермерських господарств в системі аграрного виробництва. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 16. С. 157–161. Режим доступу до статті: <http://global-national.in.ua/issue-16-2017/24-vipusk-16-kviten-2017-r/2932-eremenko-d-v-mistse-fermerskikh-gospodarstv-v-sistemi-agrarnogo-virobnitstva>.

18. Єременко Д. В. Ресурсне забезпечення конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 15. С. 77–81.

19. Єременко Д. В. Сучасні особливості ресурсного забезпечення конкуренто-спроможного розвитку фермерських господарств. Економічний простір. 2017. № 118. С. 97–105.

**Статті у наукових фахових виданнях України,
включених до міжнародних наукометричних баз даних:**

20. Єременко Д. В. Удосконалення кадрового забезпечення малого аграрного бізнесу. Економічний аналіз: збірник наукових праць. Тернопільський національний економічний університет. 2015. № 2. Т. 21. С. 81–85.

21. **Єременко Д. В.,** Збарський В. К. Теоретичні засади диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств. Економіка АПК. 2016. № 10. С. 17–22. *(Здобувачем обґрунтовано специфіку диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств).*

22. Єременко Д. В. Ефективність фермерського підприємництва Черкащини. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 64–69.

23. Єременко Д. В. Сучасні аспекти конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 23. Ч. 1. С. 167–170.

24. Єременко Д. В. Теоретико-методичні засади оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств сімейно-трудоного типу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 22. Ч. 1. С. 113–117.

25. Єременко Д. В. Теоретичні аспекти реалізації інтеграційних процесів в аграрному секторі на основі кластерів. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія «Економічні науки». 2017. № 76. Т. 19. С. 56–60.

26. **Єременко Д. В.**, Збарський В. К. Проблеми розвитку аграрного сектору та формування продовольчої безпеки України. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2017. № 2 (34). С. 223–231. *(Здобувачем визначено основні проблеми розвитку вітчизняного аграрного сектору).*

27. **Єременко Д. В.**, Збарський В. К. Формування приватного укладу в аграрному секторі України. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2017. № 1 (33). С. 39–46. *(Здобувачем обґрунтовано значення приватного укладу в системі національних аграрних відносин).*

Стаття у науковому виданні іншої держави

28. Kalchenko S., **Eremenko D.**, Hrybova D. Features of the use of resource potential in peasant farms. Baltic Journal of Economic Studies. 2018. Vol 4. No 4. S. 140–144. *(Здобувачем обґрунтовано сучасні особливості використання ресурсного потенціалу фермерських господарств).*

Тези наукових доповідей:

29. Єременко Д. В. Проблеми споживання енергоресурсів. Розвиток біоенергетичного потенціалу в сільському господарстві: Міжнародний науково-практичний семінар, м. Київ, 10 лютого 2016 року: тези доповіді. К., 2016. С. 40–42.

30. Єременко Д. В. Теоретико-методологічні засади оцінки конкурентно-спроможності функціонування фермерських господарств на принципах сталого розвитку. Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства: III Міжнародна науково-практична конференція, м. Тернопіль, 24–25 березня 2016 року: тези доповіді. Тернопіль, 2016. С. 175–176.

31. Єременко Д. В. Напрями конкурентоспроможного розвитку малих фермерських господарств. Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва: III Міжнародна науково-практична конференція, м. Тернопіль, 20–21 жовтня 2016 року: тези доповіді. Тернопіль, 2016. С. 75–77.

32. Єременко Д. В. Стратегія конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств України. Аграрна політика Україні в умовах глобальних продовольчих та фінансово-економічних викликів: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 20–21 жовтня 2016 року: тези доповіді. К., 2016. С. 28–29.

33. **Єременко Д. В.**, Збарський В. К. Особливості функціонування фермерських господарств в умовах трансформування АПК. Трансформаційні перетворення в аграрній сфері за вченням академіка І. І. Лукінова та їх втілення в сучасні умови господарювання: теоретичний семінар. м. Київ, 15 грудня

2016 року: тези доповіді. 2017. С. 25–31. (*Здобувачем обґрунтовано перспективи розвитку фермерських господарств в процесі трансформації АПК України*).

34. Єременко Д. В. Теоретичні аспекти конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств. Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації: Міжнародна науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 30–31 березня 2017 року: тези доповіді. Запоріжжя, 2017. С. 181–183.

35. Єременко Д. В. Роль інноваційних процесів у розвитку конкурентних відносин. Економічна модель сучасності: завдання, виклики, перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, м. Ніжин, 6–7 квітня 2017 року: тези доповіді. Ніжин, 2017. С. 137–139.

36. Єременко Д. В. Фінансовий стан фермерських господарств. Розвиток бухгалтерського обліку, фінансів та оподаткування в аграрному секторі економіки в умовах євроінтеграції: X Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 24 листопада 2017 року: тези доповіді. К., 2017. С. 235–239.

37. Єременко Д. В. Формування конкурентоспроможного фермерського укладу України. Маркетингова освіта в Україні: IV Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 29–30 березня 2018 року: тези доповіді. К., 2018. С. 87–89.

38. Єременко Д. В. Формування стратегії управління конкурентоспроможністю підприємств. Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 23–25 травня 2018 року: тези доповіді. К., 2018. С. 117–119.

АНОТАЦІЯ

Єременко Д. В. Забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2019.

У дисертації доведено, що основним напрямом розвитку вітчизняного фермерства є забезпечення конкурентоспроможного високотоварного виробництва сільськогосподарської продукції разом із розширенням сфери виробничо-господарської діяльності. Обґрунтовано необхідність створення альтернативної системи функціонування підприємницьких структур, діяльність яких має враховувати обов'язковий характер сталого розвитку сільських територій як невід'ємну складову свого подальшого існування. Запропоновано для використання поняття «фермерське село» або «село фермерського типу». Доведено, що головною метою фактичної реалізації моделі фермерського села є забезпечення гармонійного співіснування підприємницьких структур

селянського типу в межах однієї адміністративної одиниці, стимулювання ведення ними господарської діяльності на принципах сталого розвитку.

Розроблено «Концепцію програми конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств на період до 2030 року», метою якої є створення організаційно-економічних умов для забезпечення конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств України.

Проаналізовано сучасний стан та особливості державної підтримки конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств. Обґрунтовано необхідність здійснення заходів державної політики щодо стимулювання розвитку міжгосподарських об'єднань фермерів на принципах кластеризації.

Ключові слова: фермерське господарство, конкурентоспроможність, аграрне виробництво, кластер, економічна ефективність, сільськогосподарська кооперація, економічна діяльність.

АННОТАЦІЯ

Еременко Д. В. Обеспечение конкурентоспособности фермерских хозяйств Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 «Экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности)». Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины. Киев, 2019.

Особенности обеспечения конкурентоспособного функционирования фермерских хозяйств в современных условиях определяется комплексом факторов, вытекающих из самой социально-экономической сущности данного субъекта аграрного предпринимательства, характера становления и современной интеграции в систему предпринимательской среды. Несмотря на социально-экономическую роль, которую играет данный сегмент аграрного производства на современном этапе развития аграрной отрасли, функционирование малых форм аграрного предпринимательства происходит в условиях выживания.

Доказано, что основным направлением развития отечественного фермерства является обеспечение конкурентоспособного высокотоварного производства сельскохозяйственной продукции вместе с расширением сферы производственно-хозяйственной деятельности. Наиболее привлекательными направлениями являются те, где наблюдается активность большинства субъектов мелкотоварного сектора. Вследствие этого, не ожидается конкурентное сопротивление для фермерского хозяйства, которое активно использует средства механизации и осуществляет производственную деятельность на товарных началах.

Подчеркнуто чрезвычайную важность изучения существующего мирового опыта функционирования фермерских хозяйств как составляющей системы аграрного производства, анализ проблем, возникающих в процессе их функционирования и путей их решения. По результатам исследования, установлено, что среди направлений повышения конкурентоспособности

производства выделяются следующие: создание межхозяйственных объединений кооперативного типа, диверсификация хозяйственной деятельности, повышение профессионально-квалификационного уровня лиц, занимающихся производством сельскохозяйственной продукции на основе фермерства.

Решение проблем развития фермерских хозяйств предусматривает не только обязательное участие государственных институтов, но и непрременную организационную активность со стороны предпринимательского сообщества. При этом представители среднего и малого аграрного бизнеса должны не только производить и реализовывать продукт, но и осуществлять активное межхозяйственное сотрудничество, создавать объединения кооперативно-корпоративного типа с целью консолидации ресурсной базы и совместного решения социальных и экономических вопросов.

Обоснована необходимость создания альтернативной системы функционирования предпринимательских структур, деятельность которых должна учитывать обязательный характер устойчивого развития сельских территорий как неотъемлемую составляющую своего дальнейшего существования. Предложено для использования понятие «фермерское село» или «село фермерского типа». Главной целью фактической реализации модели фермерского села является обеспечение гармоничного сосуществования предпринимательских структур крестьянского типа в пределах одной административной единицы, стимулирование ведения ими хозяйственной деятельности на принципах устойчивого развития.

Разработана «Концепция программы конкурентоспособного развития фермерских хозяйств на период до 2030 года». Целью Программы является создание организационно-экономических условий для эффективного социально направленного развития фермерских хозяйств, стабильного обеспечения населения качественной и безопасной отечественной сельскохозяйственной продукцией и промышленности сельскохозяйственным сырьем, производство продукции с высокой добавленной стоимостью, наращивание объемов на мировом рынке сельскохозяйственной продукции и продовольствия, рост удельного веса фермерских хозяйств в общей структуре валовой и товарной сельскохозяйственной продукции.

Проанализированы современное состояние и особенности государственной поддержки конкурентоспособного развития фермерских хозяйств. Обоснована необходимость осуществления мер государственной политики по стимулированию развития межхозяйственных объединений фермеров на принципах кластеризации. Предложена модель агроинновационного кластера, первоначальной базой для которого является соответствующее предпринимательское сообщество Запорожского региона (Запорожской области и определенных районов соседних областей). Целью функционирования данного образования является обеспечение конкурентоспособного развития сферы среднего и малого аграрного бизнеса региона, разработка экономического обоснования технико-технологических и организационных схем функционирования хозяйств и межхозяйственных

объединений с учетом природно-климатических условий, а также специфики имеющегося ресурсного потенциала.

Обоснована необходимость создания системы кадрового обеспечения фермерских хозяйств как неотъемлемой составляющей их конкурентоспособного функционирования. Доказано влияние образовательного уровня глав крестьянских хозяйств на результативность их деятельности. Предложены направления повышения квалификационного уровня персонала фермерских хозяйств, которые включают компетентностную дифференциацию при подготовке персонала фермерских хозяйств по направлениям «Менеджер» и «Работник».

Проанализированы современное состояние и особенности государственной поддержки конкурентоспособного развития фермерских хозяйств. Обоснована необходимость осуществления мер государственной политики по стимулированию развития межхозяйственных объединений фермеров на принципах кластеризации.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, конкурентоспособность, аграрное производство, кластер, экономическая эффективность, сельскохозяйственное сотрудничество, экономическая деятельность.

ANNOTATION

Yeremenko D. V. Ensuring the Competitiveness of Ukrainian Farms. – The Manuscript.

Thesis for a Doctor of Economics degree by specialty 08.00.04 «Economics and Management of Enterprises (by Types of Economic Activity)». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2019.

It is proved in the dissertation that the main direction of development of domestic farming is ensuring competitive high-quality production of agricultural products together with expansion of the sphere of production and economic activity. The necessity to create an alternative system of functioning of entrepreneurial structures, whose activity must take into account the mandatory nature of sustainable development of rural territories as an integral part of its further existence, has been substantiated. The term «farm village» or «farm-type village» has been proposed to use. It is proved that the main purpose of the actual implementation of the model of a farm village is to ensure the harmonious coexistence of business structures of the peasant type within one administrative unit, to stimulate their economic activity on the principles of sustainable development.

«The concept of the program of competitive development of farms for the period up to 2030» has been developed, the purpose of which is to create organizational and economic conditions for ensuring the competitive development of farms in Ukraine.

The current state and features of state support for competitive development of farms have been analyzed. The necessity of implementing state policy measures to stimulate the development of inter-economic associations of farmers based on the principles of clustering has been substantiated.

Key words: farm, competitiveness, agrarian production, cluster, economic efficiency, agricultural co-operation, economic activity.

Підписано до друку 24.10.19
Ум. друк. арк. 2,3
Наклад 120 прим.

Формат 60x84\16

Зам. № 190943

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі НУБіП України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041
тел.: 527-81-55

